

TURLI TILLARDAGI FRAZEOLOGIK BIRIKMALARNI O‘ZBEK TILIGA TARJIMA QILISH XUSUSIDA

Ubaydullayev Xurshid Shavkatovich
Farg‘ona davlat universiteti, o‘qituvchi

XX asrga qadar “tarjima” so‘zi faqat tarixiy, falsafiy, adabiy va badiiy asarlar o‘girmasiga nisbatan qo‘llanib kelingan. Og‘zaki tarjimonga nisbatan esa turkiy xalqlarda “tilmoch”, nemis tilida “dolmetchen”, ingliz va fransuz tillarida “interpret” atamaları qo‘llanilgan. Tarjima nazariyasi haqida bildirilgan fikrlar ham shu tariqa umumiy ma‘no kasb eta boshlagan. Zamonlar osha tarjimaga bo‘lgan talablar ortib bormoqda. Lekin uning ijodiy xarakteri, qayta yaratish san‘ati ekanligi o‘zgarmaydi.

50-yillarda taniqli tarjimon Ivan Kashkin va tilshunos A.A.Reformatskiyning tarjima nazariyasi xususidagi maqolalari e‘lon qilingandan so‘ng bu sohada bahs-munozaralar boshlanib ketdi. Professor A.A.Reformatskiy “tarjima amaliyoti barcha fanlar uchun xizmat qilsa-da, tarjima nazariyasi mustaqil fan bo‘la olmaydi, balki tilshunoslikning bir bo‘limigina bo‘lishi mumkin”, degan g‘oyani ilgari surgan edi [1].

Dunyo bo‘ylab madaniyatlararo aloqalarning rivojlanishi natijasida vujudga kelgan integratsiya jarayonlari tezlashmoqda. Har qanday tilning lug‘at tarkibi jamiyatning madaniy-iqtisodiy hamda siyosiy hayotidagi muhim o‘zgarishlarni o‘zida aks ettiradi. Til va madaniyatning o‘zaro ta‘sirini o‘rganish alohida dolzarblikka ega.

Erkin birikmalarni tarjima qilish muammo tug‘dirmaydi. Agar erkin birikmalardagi so‘zlardan biri ko‘chma ma‘noda qo‘llansa, uni tarjimada berish qiyinlashadi. Ingliz tilida iboralarning bir nechta turi mavjud bo‘lib, ularning har-birini tarjima qilishda alohida yondashuv talab etiladi. Birinchi turdagi so‘z birikmasi *sifat+ ot* turi. Ularning semantik strukturasi bir-biridan katta farq qiladi.

Bu birikmada qo‘llanilgan otning xususiyatini va sifatini belgilaydi. Ingliz tilidagi *free educational institution* birikmasidagi *free* so‘zi *institution* so‘zi bilan semantic jihatdan bog‘lanmagan, balki ushbu birikmaning tarkibiy qismi bo‘lgan *educational* so‘zining xususiyatini belgilaydi. Demak, tarjimada erkin birikmalarni tashkil etgan sifatlar otning xususiyatlari va sifatidan tashqari u bilan bog‘liq tushunchalarni ham ifodalashi mumkin. Buni ingliz tilidagi *a medical man* va *a stout person* misollarida ham ko‘rishimiz mumkin. Ingliz tilidagi *a stout person* [2] o‘zbek tiliga *to‘ladan kelgan* yoki *semiz odam* deb tarjima qilinadi. Ingliz tilidagi *a medical man* birikmasini o‘zbek tiliga tarjimasi so‘zma-so‘z to‘g‘ri kelmaydi. Bu yerda ikki so‘z bitta ma‘noni ifodalaydi va *shifokor* deb tarjima qilinadi. O‘zbek tilida ham bunday bitta ma‘noni ifodalovchi birikmalarni ko‘plab uchratishimiz mumkin. Masalan: *tog‘ qo‘yi*, *malla sochli*, *devor soati* va hokazo. Bir otni bir necha sifat aniqlab kelishi mumkin bo‘lgan hollar ham uchraydi. Bunda aniqlanmish bo‘lib ot kelishi mumkin. Masalan, *temir xotin*, *ichkari uy kaliti* kabilar.

Ayrim hollarda ingliz tilidagi frazeologik birliklarning bir qismi tasviriy ifoda bilan, ya'ni bir necha so'z yordamida tarjima qilinishi mumkin: *In England e.g. it is even available in drugstores on the bargain counter. A bargain counter* – narxi tushurilgan mollar do'koni - *In England z.B. ist es sogar in Drogerien auf dem Sonderangebotstisch zu bekommen* [3].

Frazeologik birliklarni tarjima qilish erkin birimalarni tarjima qilishdan farq qilib, ularning o'z va ko'chma yoki obrazli turlarini farqlab olish kerak. O'z ma'nosida qo'llangan birliklarni tarjima qilish tarjima normalari prinsiplariga asoslanadi. Eng muhim prinsiplardan biri – tarjima til normalarini unutmaslik kerak. Ko'chma yoki obrazli turg'un birikmalar tarjimasi alohida e'tiborni talab etadi. Bunday iboralarning asosiy xususiyati ularning komponentlari yig'indisidan anglab olish qiyinligi bilan xarakterlanadi. Turg'un birikmalar ma'nosi alohida olingan so'zlardan emas, balki ularning yig'indisidan kelib chiqadi. Obrazga asoslangan turg'un birikmalar matnni ifodali hamda stilistik jihatdan bo'yoqdor bo'lishini ta'minlaydi. Tarjimon tarjimada autentiv matnning o'z bo'yoqdorlik aksini topishi uchun tasviriy ifoda vositalarini imkon qadar to'liq saqlab, matnning ifodali va bo'yoqdorligini ta'minlash maqsadida tarjima matnida ham adekvat va obrazli turg'un birikmalarining ekvivalentini topishi darkor.

Frazeologik birliklarni obrazli asosda tarjima qilayotganda, ularni ifoda qilishda aniq namunalar, qoidalar mavjudki, buning 4 xil yo'lini ko'rsatish mumkin:

1. Umumiy obrazlilikni saqlash;
2. Obrazlilikni qisman o'zgartirish;
3. Obrazlilikni umuman o'zgartirish;
4. Obrazlilikdan voz kechish [4, 163].

Odatda universal yoki internatsional obrazlar tarjimada to'liq saqlanadi. Bunday frazeologik birikmalar tarixiy, afsonaviy, diniy, mistik, mifologik va shu kabilarga asoslangan bo'ladi. Masalan, *in the seventh heaven - (wie) im siebenten Himmel sein* [5, 86] – *быть на седьмом небе (от счастья)* – *yettinchi osmonda*. Bunday frazeologik birikmalar asliyatning tarjima tilidagi ekvivalentlari deb ataladi. Tarjimada to'liq ekvivalentga ega frazeologik birikmalar deyarli hech qanday muammo tug'dirmaydi, chunki ular stilistik hamda pragmatik jihatlardan bir xil qiymatga, ma'noga, ifoda usuli va ta'sir kuchiga ega.

Ba'zan xorijiy tildagi obrazli frazeologik birlikni o'zbek tilidagi muqobili bo'lmasa ham saqlab qolish imkoniyati mavjud. Bunga kalkalash yo'li bilan erishish mumkin. Masalan, *nothing comes out of the sack but what was in it - из мешка ничего не выходит, кроме того, что было в нем* – *qopda nima bo'lsa, shu chiqadi yoki qozonda bori cho'michga chiqadi* kabi. Bu usul obrazli frazeologik birlikning ma'nosi shaffof bo'lgan taqdirda, ya'ni uni barchaga oson tushunish mumkin bo'lgan holdagina qo'llaniladi. Frazeologik birikmalar tarkibidagi so'zlar ko'chma ma'noda qo'llanilgan bo'lsa-da, uni tarjima qilishda kalkalashdan foydalanish matnni, matndagi ma'lumotni hamda matndagi g'oyani tushunishni yengillashtiradi, tarjima muqobilligini ta'minlaydi. Kalkalash aksariyat hollarda obrazli frazeologik birikmalarni oddiy frazeologik, ya'ni erkin

birikmalarga aylantiradi. Bu usuldan qanchalik to'g'ri foydalanilganlik tarjima sifati ko'rsatadi. Aksincha, frazeologik birikma tarkibida qo'llangan so'z ma'nolari shaffof bo'lmasa, kalkalash usulidan foydalanish matnda qo'llangan ko'chma ma'noli so'zlarni qisman, ba'zan esa to'liq mos kelmaslikka olib keladi.

Masalan, ingliz tilidagi *to send somebody to Coventry* - *бойкотировать кого-либо; прекратить общение с кем-либо; игнорировать кого-либо* (значение выражения предположительно восходит к книге Кларендона (E. H. Clarendon) turg'un frazeologik birligini tushunish uchun undagi so'zlar ma'nosi yoki ma'nolar yig'indisi yetarli bo'lmaydi, chunki bu frazeologik birlik *yubormoq* yoki *Koventri* so'zining ma'nosiga bog'liq emas. Bu iboraning tarjimasi *baykot qilmoq* fe'liga to'g'ri keladi.

Ko'pincha chet tili va tarjima tillarida bir xil fikr ifodalanadi, biroq ular obrazlari bilan bir-biridan farq qiladi. Ularning har ikkisi bir xil ko'chma ma'noga ega bo'lib, bunday obrazlar o'rtasida mavjud ozgina farq hisobga olinmasligi mumkin. Bunda tarjima qilinayotgan frazeologik birlikdagi obraz tarjimada qisman o'zgarishga uchraydi.

Shunday bo'lsa-da tarjima adekvat hisoblanadi: *a fine suit does not make a gentleman* - *Ein feiner Anzug macht keinen Gentleman* – kiyim odamni bezamaydi, *a burnt child dreads the fire* – *Пуганная ворона куста боится* - *sutdan og'zi kuygan qatiqni ham puflab ichadi*. Mazkur misolda ingliz, rus va o'zbek frazeologik birikmalari o'rtasida muqobillik yo'qdek ko'rinadi. Chunki birlikning birorta so'zi bir-biriga to'g'ri kelmaydi, biroq frazeologik birlikda ifodalangan obraz deyarli bir xil – *olovdan va qaynoq narsadan qo'rqish* ma'nosi berilib, turg'un birlikda berilgan ma'no umumlashtirilgan.

Xulosa qilib aytish mumkinki, hozirgi zamon tilshunosligida frazeologik birikmalar yozuvchilarning asarlarida va notiqning nutqida stilistik vosita sifatida juda keng foydalanilmoqda. Chunki u fikrni aniq, to'liq, obrazli ifodalab, nutqqa ifodalilik, emotsionallik va ko'tarinki ruhda bayon qilish uchun xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tarjima nazariyasi va tanqidi muammolari (davra suhbat) (2014), «O'zbekiston adabiyoti va san'ati» gazetasi, 2014 yil 10-son, <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/suhbatlar/tarjima-nazariyasi-va-tanqidi-muammolari-davra-suhbati>

2. https://www.google.de/search?ei=EIKvX8TIHd2PwPAPiLiI8A0&q=a+stout+person+&oq=a+stout+person+&gs_lcp=CgZwc3ktYWIQAzIGCAAQFhAeMgYIABAWEb4yBggAEBYQHjIGCAAQFhAeMgYIABAWEb4yBggAEBYQHjIGCAAQFhAeMgYIABAWEb4yBggAEBYQHjIGCAAQFhAeOgcIABBHELADUMCJAjAiQJg_I4CaAFwAngAgAGZAYgBmQGSaQMwLjGYAQCgAQKgAQGqAQdnd3Mtd2l6yAEIwAEB&sclient=psy-ab&ved=0ahUKEwjEkIDTvIHtAhXdBxAIHQgcAt4Q4dUDCA0&uact=5

3. <https://context.reverso.net/%C3%BCbersetzung/englisch-deutsch/bargain+counter>

4. Tarjima nazariyasi: Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma
I.G'ofurov, O.Mo'minov, N.Qambarov. - Toshkent: Tafakkur-Bo'stoni, 2012.

5. Langenscheidt, 1000 deutsche Redensarten, Dr. Heinz Griesbach, Dr.
Dora Schulz, Langenscheidt, Berlin und München, 1981

6. Temeswarer Beiträge zur Germanistik, Roxana Nubert, Mirton Verlag,
Temeswar 2014

7.